

TÜRK DÜNYASINDA DESTAN ve KÖROĞLU SEMPOZYUMU

(INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF EPIC AND
KÖROĞLU IN THE TURKIC WORLD)

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. A. Özgür GÜVENÇ

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Arş. Gör. Aslıhan SÜMBÜLLÜ

Arş. Gör. Muhammet Nuri CEYLAN

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATÜRK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Eser Adı:

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DESTAN ve KÖROĞLU
SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. A. Özgür GÜVENÇ
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Arş. Gör. Aslıhan SÜMBÜLLÜ
Arş. Gör. Muhammet Nuri CEYLAN

Yayınlar Yönetmeni:

Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR

Yayın Kurulu: Prof. Dr. Ahmet SARI, Prof. Dr. Ali UTKU, Prof. Dr. Bülent ÇAVUŞOĞLU,
Prof. Dr. Erdiñ ŞIKTAR, Prof. Dr. Hakan Hadi KADIOĞLU,
Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR, Doç. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

Dizgi ve Tasarım: Abubekir KALE

Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1296

ISBN: 978-625-7086-52-3

Erişim Adresi: <https://ekitap.atauni.edu.tr>

Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğü

Sertifika No: 42021

Adres: Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi Okuma Salonları Binası Zemin Kat
Kampüs-Yakutiye/ ERZURUM

E-posta: atayayinevi@atauni.edu.tr

Telefon: 0442 231 62 80

Erzurum 2021 © Copyright Atatürk Üniversitesi Yayınevi

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Eserin her hakkı anlaşılabilir olarak Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğüne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜLTÜREL KOD AKTARIMI: KÜR'DEN KÖR'E, ALP'TAN EVLİYA'YA KÖROĞLU

İsmet ÇETİN*

Özet

Toplumun "biz" bilinci çevresinde toplayan kültürel kodlar, o toplumun ahenkli, daha iyi bir hayat sürmesini sağlar. Kültürel kodlar, toplumun hatırlama ve hatırlatma unsurları, öğretici ve tayin edici parçalarıdır. Yaşanılan zaman ve coğrafyaya bağlı olarak çevresine yaşanılan dönemin gereği yeni unsurlar alarak yaşamaya devam eden kültür kodları, toplumun varoluşunu da sağlayan ana yapılarıdır. Bu yönüyle kültür kodları her dönemde kendi bağlamında yeniden şekillenir, yeni anlam kazanır ve toplumsal yapıda yeni fonksiyonlar üstlenir.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumun rol modeli olmuş figürler; Bozkır medeniyetini yaşayan Türk toplumunda 'alp'ler, zaman ve coğrafyaya bağlı olarak toplumun idealize ettiği model insana dönüşmüş, kendi döneminin kabulüne uygun ad veya sıfatlarla anılmışlardır.

Köroğlu anlatmalarının merkez kahramanı olan Köroğlu; Türk toplumunun medeniyet değişimine paralel bir süreç izleyerek epik karakterli karizmatik bir kişilikten destan kahramanlığına, destan kahramanlığından eşkıyalığa, eşkıyalıktan âşıklık ve evliyalığa uzanan bir değişime uğramıştır.

Bildiride, Toplumun yaşadığı dönem ve dönemin şartları, 'kür', 'kör' ve 'gor' kelimeleri çevresinde oluşturduğu bir figür ya da 'kür', 'kör' ve 'gor' adlandırmalarıyla bir figürün yeniden inşasıyla ilgili tespit ve kanaatlerimiz aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kür, Köroğlu, Köroğlu anlatmaları, Köroğlu Destanı, Âşık Köroğlu

CULTURAL CODE TRANSFER: KÖROĞLU FROM THE KÜR TO THE KÖR, FROM ALP TO EVLIYA

Abstract

Cultural codes that gather the society around the consciousness of "us" ensure that society leads a harmonious and better life. Cultural codes are the remembering and reminding elements of the society, instructive and determining parts. Cultural codes, which continue to live by taking new elements as a requirement of the period in which they live, depending on the time and geography they live in, are the main structures that ensure the existence of the society. In this respect, cultural codes are reshaped in their own context in every period, gain new meaning and assume new functions in the social structure.

The figures who have been the role models of the society since the first periods of history; In the Turkish society living in the steppe civilization, the 'alps' have turned into a model human idealized by the society depending on the time and geography, and have been called with names or adjectives that are appropriate for the acceptance of their era. Köroğlu, the central hero of Köroğlu narratives; Following a process parallel to the civilizational change of Turkish society, it has undergone a change ranging from a charismatic character with an epic character to epic heroism, epic heroism to banditry, from banditry to minstrelsy and saintliness.

In the paper, our determinations and opinions about the period in which the society lived and the conditions of the period, a figure formed around the words 'cure', 'blind' and 'gor' or the reconstruction of a figure with the names 'cure', 'blind' and 'gor' will be conveyed.

Keywords: Kür, Koroglu, Koroglu Narratives, The epic of Koroglu, Ashik Koroglu

* Prof. Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. icetin@gazi.edu.tr; orcid:0000-0002-0144-2703

Türk dünyasının ortak anlatılarından olan Köroğlu, Türk kütür kodlarından biri olarak, farklı zaman ve coğrafyalarda, sadece Türk kültür çevresinde değil, komşu kültürlerde de bilinen epik-lirik karakterli anlatılardandır. Sırp destancılık geleneğinden Fars/Tacik Goroğlı anlatmasına, Ermeni toplumunda anlatılan Köroğlı'dan Gürcüler arasında anlatılmasına kadar geniş bir yayılma alanına sahip olan Köroğlu, anlatıldığı/yazıldığı dönem ve çevre şartlarına bağlı olarak –şimdilik- tespit edemediğimiz ilk biçiminden farklılık göstermiş, farklı form ve tematik yapıda yaşamaya devam etmiştir.

Köroğlu anlatmaları, kimi zaman destan, kimi zaman, efsane, masal, kimi zaman hikâye formatında görülmektedir. Destan devrini yaşayan veya destan devrinden kalan anlatmaların canlı olarak yaşadığı alanlarda destan formatıyla canlılığını sürdüren Köroğlu, yerleşik hayata erken geçen toplumlarda hikâye, bazı bölgelerde ise masal olarak hayatını sürdürmektedir.

Köroğlu ve Köroğlu anlatmalarında yer alan motiflerin incelenmesi sonucunda, birçok motifin mitik özellik taşıması, onun kaynak olarak eskiye gittiğine işaret etmektedir. Sözlü anlatmalardan yazılı metne geçiş sürecinde çeşitli değişikliklerin bulunması ve farklı zamanlarda farklı coğrafyada yaşayan Türk gruplarınca o dönem ve dönemin şartlarına uygun olarak metnin yeniden şekillenmesi, Köroğlu'nun da farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. Toplumların tekâmül sürecine bağlı olarak görülen bu değişiklik, yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli anlatım türleri halinde şekillenmiş olmalıdır.

Destan, hikâye, efsane veya masal formatında görülen anlatıların kahramanı Köroğlu, bir anlatı olarak geniş bir coğrafyada yaygınlık gösterirken, zaman zaman Türk anlatı geleneği içinde yeniden şekillenerek mahallî özelliğe bürünüp kahraman, eşkıya veya âşık olarak Türk kültür hayatı içinde yerini almıştır.

Mitik dönemde gök ve gök olaylarıyla ilgili tasavvurlar, evren, dünya ve varlığın yaratılması, yaratılanlar içinde insanî davranış sergileyen varlıklar daha sonraki dönemde destanî anlatılar içine girer ve toplumun medenî tekâmülüne paralel olarak edebî tekâmül içinde gelişmesine/değişmesine devam eder. Köroğlu anlatıları ve dolayısıyla bu anlatıların başkahramanı Köroğlu da değişime uğramıştır. Başta destan kahramanı olup sabit karakterli alp özelliğine sahipken hikâye kahramanı olduktan sonra bu yapıysından kopmuş, alp tipi yerine âşık/ âşık kahraman hatta eşkıya tipine evrilmiştir. Bazen de evliya olarak toplum belediğinde yer etmiştir.

Bozkır medeniyetinden yerleşik/tarım toplum yapısına geçilmesi, Köroğlu anlatılarının dış çatışmalardan iç çatışmaya; anlatı kahramanı Köroğlu'nun da bu iç çatışmada kimi zaman eşkıya, kimi zaman sosyal eşkıya (!), kimi zaman sevdalı bir âşık, kimi zaman yılmaz bir kahraman olarak görülmesi, insanlık tarihindeki değişime paralel yaşanan zaman içinde idrak edilen medeniyetin değişimi ve buna bağlı olarak zihniyet değişimiyle ilgilidir. Zihniyet değişimi, edebî eserin yaratıldığı veya icra edildiği/anlatıldığı dönemde tasavvur edilen şahsın geçmiş dönemden getirilerek esere yerleştirilmesini sağlar ki Köroğlu anlatıları buna örnek teşkil eder (Çetin 2016b). Mitik dönemden günümüze gelinceye kadar Köroğlu çevresinde oluşan anlatı ve anlatı kahramanını beş farklı kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

- a) Destan kahramanı Köroğlu,
- b) Hikâye kahramanı Köroğlu,
- c) Eşkıya Köroğlu
- d) Âşık Köroğlu

e) Evliya Köroğlu adı, namı ve çevresinde oluşan anlatılarla bazen aynı, bazen ayrı figürler olarak Türk kültür çevresinde varlığını sürdürmektedir.

a) Destan Kahramanı Köroğlu veya Köroğlu Destanı

Köroğlu ve Köroğlu çevresinde oluşan anlatıların ortaya çıkışı konusunda araştırmacılar, destan/hikâye kahramanı Köroğlu ile çevresinde teşekkül eden anlatıların ortaya çıkması, bir karakter veya kahraman kişi olarak değil, anlatının destan olarak değerlendirilerek bu anlatılara tarihî dönem ve mekân arayışıyla ilgili tespitlerde bulunmuş, görüş ileri sürmüşlerdir.

Bayat, Köroğlu'nu karakter veya kahraman kişi olarak değil, önce destan (epos) olarak değerlendirmiş ve teşekkül dönemini, destandan hikâyeleşmeye geçiş sürecini dikkate alarak tarihî katmanlar itibarıyla; İskit-Saka, Hun seferleri, Göktürk Kağanlığı dönemi, An-lu-şan isyanı, Orta Asya'da Türk-Arap mücadelesi, Babaîler ayaklanması, Serhadarlar ayaklanmaları, Safevî-Şeybanı ve Osmanlı-Safevî savaşları, Tebriz'de kasapların isyanı ile Celalî isyanları biçiminde kronolojik zamana yaymıştır. Bu tespitte bulunan Bayat, Türk mitik anlatıları ve Türklerin tarihî dönemlerde devlet olma mücadelelerindeki sosyal olayların anlatılara yansıdığı düşüncesindedir (2009:35-37). Biz de bu kronolojik sıra ile Köroğlu çalışmaları sonucunda anlatıların mitik dönemden destanlaşma ve hikâyeleşmeye giden sürece dair tespitleri vereceğiz.

a) İskit-Saka dönemi: Bu dönemi işaret eden araştırmacılar, Herodot tarihindeki bilgilerden hareketle İskit köleleri olan Köroğullarının isyanı ve bu isyanını zamanla destanî unsurlar kazanarak birçok destanın baş motifi olduğunu ve Kafkas bölgesi destanlarında/nartlarında sözlü tarih unsuru olarak saklandığını ifade etmektedir (Herodotos 1973:287-288; Dumezil 1976 ve 1990'dan Bayat 2009:88-89; Abbashı 2005:19).

b) Hun İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra ortaya çıkan derebeylikler devrinin tarihî izleri, Köroğlu anlatı ve adlandırılmalarının Hun dönemi ve Hun devletinin dağılmasından sonraki olaylara bağlanması, Konıratbayev tarafından da ileri sürülür. Konıratbayev'in düşüncelerini Ziya Gökalp daha önce dile getirmek suretiyle Rüstem Zal ile Köroğlu'nun aynı şahıslar olduğunu, Siistanlı Rüstem'in Sakalardan olduğunu ve Köroğlu destanının halk arasında teşekkül ettiği için âmiyâne bir şekil aldığını ifade etmiştir.(Ziya Gökalp 1977:89)

c) Ostroviski, Köprülü ve Togan anlatıların kaynağın Göktürkler dönemine bağlayarak göçebe Oğuzların kurduğu Sol hükümdarlığı dönemini anlatan tarihî-menkıbevî bir destan olduğu, daha sonraki dönemlerde Horasan'dan İran Azerbaycan ve Anadolu'ya taşındığı düşüncesindedirler (Haqqı 2003:28; Köprülü 1981:43; Togan 2002:919).

ç) Bayat ve Compareti, Tan Sülalesi döneminde (618-907) Çin'e 755'te isyan eden Sogdiyan-Türk Generali Rokhsan'ın (An-lu-şan'ın) varlığından bahsederken, bunun Rokşan biçiminde okunması gerektiği düşüncesindedir. Bayat, Rokşan adının Rouşen, Ruşen, Rövşen biçimine dönüştüğü düşüncesindedir (Bayat 2009:37;Compareti 2002:278).

d) Orta Asya'da Türk-Arap mücadelesi-Türkistan ve Azerbaycan'da Araplara karşı başlayan Babek isyanına bağlayan araştırmacılar, İslamiyet'in ilk dönemlerinde, özellikle Emevîler döneminde, Emevîlerin Müslüman olsun veya olmasın Arap olmayanlara (mevâli) karşı sergilediği olumsuz tutum, bunun sonucunda Türk ve Fars unsurları arasında siyasî, edebî ve dinî bir faaliyet olarak gelişen şubiyecilik hareketi, şüphesiz Türkler arasında da taraf bulmuş, Eba Müslim'in öldürülmesiyle Aynı anda Mâverâünnehr ve Türkistan'da yaşayan Türk topluluklar da yönetime karşı ayaklanmalar gerçekleştirmişlerdir (Apak 2008; Elçibey 2013; Abbashı 2005:22). İ. Şopen, Köroğlu'nun Azerbaycan'da, Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihleriyle ilgili olduğunu; ancak destanın menşeinin 8.-10. yüzyıllarda Türk-Arap savaşlarına bağlanması gerektiği düşüncesindedir (Garriyev 2007:29).

e) Köroğlu anlatılarının Zayıf bir ihtimal olmakla beraber, toplumda yaşanan iç çatışmalar dolayısıyla Babaîler ayaklanmasından izler taşıdığını bağlayan Bayat, Babaî isyanının Selçuklu merkezî idaresine karşı bir isyan hareketi olduğu, Köroğlu'nun merkezî otoriteye isyanıyla benzerlik taşıdığı görüşünden hareket eder.

f) Orta Asya'da ortaya çıkan Serbedâriler isyanı, Safevî-Şeybanı, Safevî-Türkmen savaşları, Safevîler arasındaki iç çekişmeler, Şii Türkmenler ile diğer grupların çatışmalarının izlerinin de Köroğlu anlatılarına yansımış olabileceği düşünülmektedir.

h) Osmanlı-Safevî savaşları, i Türk grupları arasındaki çatışma ve savaşlar, 16. Yüzyılda Tebriz ayaklanmasının da Köroğlu anlatılarını besleyen unsurlar olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

i) Köroğlu anlatıları ile anlatı kahramanı Köroğlu'nun Batı versiyonundan hareket eden birçok araştırmacı, anlatıların kaynağı olarak Celalî olaylarını gösterir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Merkezî otoriteye karşı olan ayaklanma, otorite boşluğu, mahallî olaylar, eşkıyalık, merkezî otoriteyi temsil eden taşran birimlerinin zayıflatılması gibi unsurlar ideolojik olarak yorumlanmış, sürekli işlenmiştir.

Ancak 16. Yüzyılda Köroğlu adıyla bir eşkıyanın olduğunu da unutmamak gerek (Sümer 1987; Özkaya 1983; Konukçu 1983).

B.A, Garriyev, Samuelyan Arakel Tebriz, Hodzko, Petruşevsk'nin de tespitlerini esas alarak Köroğlu'nun 16-17. yüzyıllarda Azerbaycan sahasında yaşamış bir eşkıya olduğunu, ancak yine de tarihi şahsiyetiyle ilgili bilgilerin onu Türkmen sahasına götürdüğü düşüncesindedir (2007:19-43).

Köroğlu ve Celali kelimelerin birlikte anılması, Köroğlu'nun celali eşkıyalarından biri olduğunu gösterse de Tebriz anlatmasında Köroğlu'nun Türkmen olduğu ve mensup olduğu tayfaya nispetle bu adı aldığı ifade edilmektedir. Bu anlatıda Koroğlu'nun soyu anlatılırken; "... türkman eli qədim-ül-eyyamdan bir böyük eldür ve onun neçə tayifəsi ve oymağı vardır, o cümlədən ki, meşhurdur. Üç tayfədür ki, birisinin adına Təkə dəyəllər və birisinin adına Yomut dəyəllər və birisinin adına Cəlali deyeller ve bu türkmanun əsli Rum vilayətindən gəlmədür ki, Şah İsmayıl Səfəvi və Nadir Şah müruri-əyyamilən Rum vilayətindən köçürdü Herat və Mərv və Şah Cahən həddindən ta Mazənda-ran həddinə kimin sakın eyləyüb... Əmma türkmanun Cəlali tayfasından bir şəxs var idi ki, onun adına Mirza bəg Cəlali deyərdilər" (Tofiq Qızı 2005: 437-439) cümlələrində adı geçen Mirza Beg Celali'nin Koroğlu'nun dedesi olduğu anlatıda belirtilmektedir.

Fikret Türkmen epik kanunlara göre, zayıflayan kahramanlara ait özelliklerin daha canlı ve yeni kahramanlara yüklendiğini, böylece Köroğlu ismini kullanan yeni tiplerin anlatmaların çekirdeğindeki Köroğlu'nun vasıflarını aldığı düşüncesindedir (1985: 19).

Köroğlu anlatılarının beslendiği kaynakları tarihî katmanlar itibarıyla dönemlere ayıran bu görüşlerin dışında, anlatılardaki mitik unsurların varlığından hareketle anlatının çıkış noktasına dikkat çekilir. Behruz Hakkı; "Bizcə, Koroğlu türklər arasında ölüb-dirilən tabiat tanrısının adı olmuşdur. Qədim dövrdə bu tanrının şərəfinə icra edilən ayin Koroğluluq adlanırdı. "Koroğlu" dastanında da biz həmin ayinin izlərini asanlıqla müşahidə edə bilərik..."

cümlelerinden başka, Köroğlu'nun gün dönümü, mevsim değişimi, rüzgâr, takvim bilgisi gibi birçok inanma, uygulama ve bunların mitik kökenleri hakkında çeşitli kültürlerden örneklerle bilgi aktarmaktadır (2003:13-20 vd). Ostroviski de bu düşünceye katılmaktadır (Haqqı 2003:25).

Türkiye'de Köroğlu çalışmalarının ilk örneklerinden olan Boratav, Köroğlu Destanı adlı çalışmasında, Köroğlu anlatılarının kaynaklarıyla ilgili Togan ve Köprülü'nün düşüncelerine katılmaktadır. Boratav, Köroğlu anlatmalarının kaynağını Türkmen sahasına bağlamakta ve onun eskiliği görüşünü benimsemekte ve destan kahramanının adı ve hatrasının kaybolduğu düşüncesindedir (1984:138-139).

Türk tarihinin çeşitli dönemlerinden unsurları bünyesine katıp zenginleşen; destan, hikâye, efsane gibi anlatılarda Köroğlu adıyla tanınan kahraman, âşık veya kişi; Köroğlu adı çevresinde oluşan inanç, uygulama ve adlandırılarda yaşamaya devam eden Köroğlu ve çevresinde teşekkül eden kültürel alan, başta destan olarak teşekkül etmiştir. Ancak birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi zaman içinde değişikliğe uğramış, kahraman adından anlatının muhtevasına varıncaya kadar, anlatıldığı dönem ve coğrafyalarda farklılaşmış, her dönem ve kültürel çevre kendi kabullerine uygun bir Köroğlu tipi ve anlatısı oluşturmuştur. Karl Reichl, Türk destan geleneği içinde değerlendirdiği Köroğlu destanında destan kahramanının biyografisinin tam olduğunu ifade ederek, bu destanda Türk boylarının geleneklerinden ve Türk olmayan geleneklerden kaydedilmiş birçok versiyonu bulunmasından dolayı Köroğlu figürünün çok farklı görünümlere sahip olduğunu söyleyerek (2002:308) bu değişim ve gelişim sürecini açıklar.

Köroğlu anlatmalarının destandan hikâyeye dönüşmesinde, Türk gruplarının tarihi dönemlerde farklı coğrafyalara dağılımları, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi buldukları coğrafya ve yaşadıkları zamana göre bir Köroğlu tipi ve bu tipin çevresinde anlatılar oluşturdukları dikkatlerden kaçmamalıdır.

Türkiye merkezli Köroğlu anlatmalarının Türkiye çevresinde bulunan Türk gruplarına ve diğer milletlere yayıldığı düşünülürse, Türkiye'deki metnin "yerelleşmesi" (Ekici 2004:99), çevre anlatmalarının da yerelleşmesine vesile olmuştur. Yerelleşme, Köroğlu Destanı/ hikâyesinin ilk teşekkül yeri ve zamanı ile ilgili problemleri ön plana çıkardığı gibi anlatmaların merkez kişisi olan Köroğlu'nun kimliği ile ilgili problemlerin varlığını da ortaya koymaktadır. Bununla ilgili problemler ve problemlerin çözümü ile ilgili

çalışmalar, çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar metin Ekici tarafından geniş bir biçimde ele alınmıştır (2004).

Köroğlu anlatmalarının “gözleri kör” bir adamın oğlu olmasından mı, “mezarda doğma” düşüncesinden dolayı mezarın oğlu anlamında mı olduğu sorusunun cevabı, her metnin kendi içinde açıklamasını bulmaktadır. Ancak, her iki biçimde doğan Köroğlu, Türk destan geleneğindeki “kahraman kalıbı”na uymamaktadır. Hikâyeleşmiş -zaman zaman da masallaşmış- biçimiyle, destan prensipleri birbirine uymaz. Bu sebeple biz, Köroğlu’nun değişim geçirmek suretiyle yeniden şekillendiği kanaatindeyiz.

Bizim kanaatimiz, Köroğlu/Koroğlu adlandırmalarının Kür kelimesinden gelmiş olduğudur. Kür kelimesinin

Divanü Lûgat-it- Türk’teki, كُر biçiminde yazılıp; “yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam” (Atalay 1985: 324-325); Kutadgu Bilig’de; “yiğit”, “dik başlı”, “cesur”; Dede Korkut’ta dik başlı, âsi, söz dinlemez anlamlarında kullanıldığı; Yine Kür adlandırmasının Tobol rivayetinde Köroğlu’nun babasının Kür Batır, Oğuznamede Oğuz Kağan’ın soyu sayılırken “Dhîb Yavqu Han’ın oğullarından birinin adının Kür-Han olduğunu da dikkatlerden uzak tutmamak gerek.

Kür kelimesinin âsi, isyankâr, dik başlı anlamının dışında görmez ve mezar anlamlarında kullanılmasından hareketle ve Köroğlu anlatmalarının destandan hikâyeye, hatta masala geçiş süreci ile batı Türk grubunun uğradığı medeniyet değişikliği, kelimenin anlam kaymasına uğradığına da işaret etmektedir. Türkistan sahasından ayrılp İran üzerinden batıya yönelen Türk grupları, İran coğrafyasında yeni bir yazı ve yeni bir dil ile dolayısıyla bunları içine alan yeni bir medeniyet alanı ile karşılaştılar. Kanaatimizce, bu alanın medeniyet değerleri ve kültürel unsurları geçici de olsa baskın hale geldi. İşte bu esnada kür kelimesi zaman içinde anlamını kaybedip yerini kahraman, asi, yiğit gibi kelimelere bıraktı, destan kahramanı Küroğlu/Kür-Oğlu da yerini Gor-oğlu-Goroğlu (Mezarın Oğlu)/Kör-oğlu (Körün Oğlu)/Köroğlu’na bıraktı. “Kur” kelimesinin Orhun Bengü Taşlarında unvan olarak yer aldığı da bilinmektedir (Ercilasun 2017). Kür kelimesinin imlası ile kör kelimesinin imlasının aynı olduğunu dikkate aldığımız zaman da, bu yazım benzerliği Kür’den Kör’e geçişe dair ipuçları vermektedir.

Konratbayev de Köroğlu ile ilgili olarak kor kelimesinin mezar anlamında olmadığını bunun Oğuz boy adlarından, Sak-Hun devrinden sonra doğmuş bir söz olduğunu ve ‘oğuz kahramanı’ anlamında kullanıldığını ifade eder (Ekici 2004:89).Bu da Koroğlu/Köroğlu’nun Kör-Oğız (Oğır) kelimesinden kaynaklandığını göstermektedir.

Tarihî- mitik bilgi ve kür sözüyle ilgili kısa tespitler, bir anlatının ilk örneğinin ne olabileceği ya da ne olduğu /olması gerektiğini gösterir.

İbrayev, toplumdaki iç çatışmaların destanların konusu olacağı düşüncesini ifade ederek “Göçebe toplumların iç çatışmalarını anlatmak kahramanlık destanlarının amacı olmasa da sosyal eşitsizlikten doğan zıtlıklar destanlarda bulunur, ayrıca böyle olayların batır kaderi için önemli fonksiyonu vardır” ve destan kahramanının çıktığı sosyal sınıfın yapısına bakılmaksızın “olumlu” olan destan kahramanı idealleştirilir. Onun idealleşmesinde ise, geldiği sosyal çevre değil, kendisinin kazandığı kahramanlık karakteridir (İbrayev 1998:239) ifadesi Türk destan kahramanları ve Köroğlu’nun sosyal çevresi, aile yapısı, doğumu gibi kahramanlığını işaret eden bir kapı aralar.

Dursun Yıldırım, Köroğlu’nun bir destanı kahramanı olarak sıradan birisi olmadığını, atadan-babadan bir bey, bir han oğlu olduğunu ifade ile onun Celalî eşkıyası olduğu düşüncesinin doğru olmadığını izah eder. Destanın mantığı ile bağdaşmayan Köroğlu’nun Celalî eşkıyalığı ili ilgili bilgilerin destan anlatma geleneğinden kaynaklandığı düşüncesindedir (Yıldırım 1998). Ekici, Köroğlu ve Köroğlu anlatmaları hakkında yapılan çalışmaları değerlendirdikten sonra Axel Olrik’in ortaya attığı “epik kanunlar” a göre “eskiden bilinen meşhur bir kahramana yeni yaşanan olayların uyarlanması” prensibi gereğince 16.-17. yüzyılda yaşanmış olayların eski bir Oğuz-Türkmen kahramanı olan Köroğlu için de uygulandığını ve Batı versiyonu (Anadolu-Azerbaycan) için de bunun geçerli olduğu, yeni bir Köroğlu karakteri yaratıldığı kanaatinde. Köroğlu’nun Türk boylarının batıya olan göçleri esnasında “uç beyi” veya “uçbeyinin oğlu” olarak yaşadığı, onun maceralarının aynı dönemde anlatılmaya başlandığı ve bir tabaka oluşturduğu düşüncesindedir (2003:56-98).

Türk destan geleneğinde, destan kahramanlarının kendilerine mahsus standart özelliklerinin bulunması gerektiğine işaret ettiğimiz bir çalışmamızda, sadece Köroğlu'nun doğumu ile ilgili problemden hareket etmek suretiyle standart özellikleri şu ana başlıklar altında toplamış ve Köroğlu'nun Körün Oğlu anlamında olmaması gereğine işaret etmiştik (Çetin,1998).

Batı Türk grubunda anlatılan (Batıversiyonu) Köroğlu hikâyesinin kahraman Türk destan kahraman tipinin özelliklerine uymamaktadır. Bu da başlangıçta destan olan Köroğlu-Küroğlu veya unvanı Kür olan bir kahramanın maceralarının değişikliğe uğrayarak kahramanlık konulu hikâyeye dönüşmüş olduğunu göstermektedir.

Teşekkül dönemi hakkında kesin bilgileri bulunmadığı Köroğlu anlatmalarında, bir merkezden doğan destanlar, Türk boylarının coğrafi yayılmaları ve zamanları içinde, yeni medeniyet daireleri ile karşılaşmaları ve yeni kültürel tesirlerde kalmaları/ kültürel benimsemeleri sonucunda Kür'den Kör'e geçiş sürecini yaşamıştır. Ne mezar anlamındaki gôr (كر), ne de görmez/ sokır anlamındaki kör (كور) kelimesi, destan kahramanın adı için kaynaklık yapmamalıdır. Bunun yerine aynı imla ile yazılan kür kelimesi kaynak olmalı. Kür, gür, güreş örneklerinde olduğu gibi "kür" kelimesi güç, kuvvet, güçlü, kuvvetli, kahraman anlamıyla ön plandadır. Dolayısıyla destan kahramanın adı veya unvanı "kür"le ilişkili olsun ve daha sonraki dönemlerde Kür-Oğlu- Kür-Oğlu, Kör Oğlu/ Köroğlu, Koroğlu, Goroğlı, Güroğlu gibi söyleyiş/yazılış biçimini almış olmalı. Köroğlu'nun ad kaynağını görmez anlamındaki kör ve mezar anlamına gelen gordan farklı düşünen İsrail Abbaslı; "Belli olduğu üzrə "qor" parlaq, atəş deməkdir. Buna görə, biz, Koroğlu olaraq qəbul etməyi daha uyğun görürük" (2005:22) cümlesiyle Köroğlu'nu ateş koru anlamında "kor" kelimesine bağlamakta ve kahraman adının "Koroğlu" olması gerektiği fikrindedir.

Köroğlu adlandırmasıyla ilgili kanaatimiz, bugün Köroğlu, Koroğlu, Goroğlu, Goroğlı gibi adlarla anlatılarda yaşamaya devam eden kahraman, destan döneminde; özel ad olarak Kür, Kür Han, Kür Batır, Kül-üg veya unvan olarak kür (kahraman), kur (rütbe) kavramlarıyla ilgili olmalıdır (Çetin 2016a).

b. Hikâye Kahramanı Köroğlu

Dinamik bir yapıya sahip olan Türk toplumu, tarihin hemen her döneminde hareket hâlinde olmuş, geniş bir coğrafyaya yayılmış, buldukları coğrafyalarda farklı medeniyet ve kültürlerle tanışmış, korudukları kültürel yapıları üzerine ödünçleme kültür unsurlarını da alarak kendilerine özgü yeni bir medeniyet, yeni bir kültür oluşturmuşlardır. Köroğlu da bu süreci yaşayan, zaman ve mekâna bağlı olarak, bünyesine kattığı yeni unsurlarla zenginleşerek yayan bir anlatı olarak varlığını sürdürmüştür.

Yukarıda verdiğimiz görüşler dikkate alındığı zaman Köroğlu çalışmalarının Köroğlu'nu bünyesinde mitik unsurlar taşıyan destan kahramanı tipinden hikâye kahramanı/ eşkıya hikâye kahramanına dönüşmesindeki süreç şöyle maddeleşebilir:

1. Mitik kaynaklı anlatılar, zaman içinde Köroğlu merkezli anlatı biçimine dönüşmüştür.
2. Türk tarihinin muayyen dönemlerinde yapılan savaşlar, mücadeleler Köroğlu merkezi etrafında destan formunda teşekkül etmiştir.
3. Köroğlu veya Köroğlu adına kaynaklık edebilecek bir adın merkez alındığı destan oluşmuştur.
4. Mitik anlatılar, insanlığın medenî tekâmülüne bağlı olarak edebî tekâmülü gerçekleştirmiş, mit-destan-hikâye sürecini yaşamıştır.
5. Toplumun iç çatışmalarının yaşandığı dönemde-Türkiye'de 16.-17. yüzyıllar- Köroğlu adlı sosyal eşkıya (?) çevresinde bir anlatı oluşmuş ve bu kültürel göçlerle yayılmış.
6. Hem (sosyal) eşkıya, hem âşık olan Köroğlu çevresinde bir biyografik hikâye teşekkül etmiş.
7. Destan kahramanı, tarihî şahsiyet, âşık ve eşkıya olan Köroğlu Türk coğrafyası ve kültürü ile çevre kültürlerde karıştırılmış, bir Köroğlu oluşturulup, onun çevresinde anlatılar teşekkül etmiştir.
8. Destan formunda olan Köroğlu'nun Türkiye sahasında halk hikâyeciliği geleneği içinde benimsenip kahramanlık konulu bir hikâye olarak yeniden biçimlenmiştir.
9. Bir destan olan Köroğlu anlatmaları, halk hikâyesine dönüştükten sonra anlatının kahramanı olan Köroğlu yozlaşmış bir tipe dönüşmüştür (Çetin 2016a).

Köroğlu'nun mitik anlatılardan epik /destanî/ anlatılara, destanî anlatılardan hikâye tarzına dönüşümündeki değişikliklerin bütün anlatımların mukayesesi ile tespit edilebileceği kanaatinde olan Türkmen de anlatıların destandan hikâye biçimine dönüştüğü fikrindedir (Türkmen1985).

Baştan beri ifade ettiğimiz düşüncelerimizi Dursun Yıldırım da desteklemekte, hikâyelerin kahramanı olan Köroğlu'nun, Celalî eşkıyası olan Köroğlu olmadığını düşüncesindedir: “Bizim için gerçek olan şudur ki, destanımızın kahramanı, tarihi şahsiyeti “Mühimme Defterleri”nde tespit edilen “Köroğlu Ruşen” değil, Türk halkının kafasında ve gönlünde yarattığı “Köroğlu”dur. Türk halkının kafasında ve gönlünde o, eşkıyalığı değil, hakkı, adaleti, cömertliği, yiğitliği temsil eden efsanevî destan kahramanıdır” (1998; 279).

Boratav'ın ortaya koyduğu belge ve bilgiler ile bunlardan hareketle vardığı sonuç, daha sonra Boratav'ın izbasarları tarafından desteklenen iddialar Köroğlu'nun eşkıya, son yıllarda “sosyal eşkıya” olarak anlatılması, toplumun “kahraman” algısına terstir. Toplumun kabullenemeyeceği bir kişinin hikâye kahramanı olarak anlatılara giremeyeceğini göz önüne alırsak, anlatılardaki kahramanın Boratav'ın iddia ettiği “Köroğlu nam eşkıya” olamayacağı kesindir (Çetin 2020:16-17).

c. Eşkıya Köroğlu:

Toplum veya toplumun ortak bilgi ve bilinciyle oluşturdukları kurallar, toplumu oluşturan kişi ve grupların bir arada yaşama iradesi sergilemesi için oluşturdukları değerler manzumesidir. Yazılı kanunlar veya töreler, temayül, gelenek ve göreneklere bağlı olan bu kurallar manzumesi; bazen kişi veya kesimler tarafından ihlal edilir, kurallara uyulmaz. Bu durumu toplumun çoğunluğu kabul etmez ve kurallara uymayanı cezalandırır. Kurallara uymamak şiddet yoluyla oluyorsa bunu yapan kişi genellikle eşkıya olarak adlandırılır. Hobsbawm, eşkıya tipini ikiye ayırmakta. Bunlardan biri toplum yararına iş yapmayan, kendi çıkarı için eşkıyalık yapan eşkıya grubu, diğeri ise toplumun istekleri doğrultusunda hareket eden, genellikle toplumun büyük kesiminin lehine kurallara uymayan toplumsal/sosyal eşkıya tipidir. Robin Hood örneğinden hareket eden yazar, bu tip eşkıyalığın Avrupa'da özellikle tarım toplumunda ortaya çıktığını, varlıklı kesimin karşısında halkı savunduklarını ifade eder (2011:15-25). Hobsbawm'ın tersine Barkey, bu tür eşkıyaların halkın mallarını gasp edip, onlara kötülük yapan, korkutmak yoluyla baskı altına alan, gerektiğinde halkı merkezî otoriteye karşı koz olarak kullanan zorbalardır olduğu görüşündedir (2011:22).

Köroğlu hikâyelerinde yer alan ve anlatıların kahramanı olan Köroğlu'nun gerçeklikten kurmaca dünyaya giderken, eşkıyalıktan sosyal eşkıyaya, nasıl evrildiği görülmektedir.

Araştırmalar, Türk tarihinin çeşitli dönemlerinden bünyesine kattığı unsurlarla yeniden şekillenen anlatının kahramanı Köroğlu adının açık olarak 16. yüzyıl belgelerinde ortaya çıktığını göstermektedir.

“Köylü kitlenin önderi ve halkın hak arayıcısı” olarak tanımlayıp başta Marksist-sınıfçı bir bakış açısıyla Köroğlu'nu değerlendiren Gariyyev olmak üzere birçok araştırmacı, onu merkezî otoriteye başkaldıran bir isyankâr olarak kabul ederler.

Köroğlu'nun yaşadığı dönem Celalî isyanlarının yoğun olarak görüldüğü zamandır. Devlet otoritesinin zayıfladığı, bazı tımar erbabı, askerler, işsiz ve garip-yiğit olarak adlandırılan gençlerin bir kesimi, taşrada yerel yönetimde söz sahibi olanların anlaşmazlığı sonunda isyana katılan yiğit başları ve adamları, bazı köylülerin de Celalîlere katılması, bunların içinde buldukları kesim tarafından itibar görmesini sağlamaktaydı. Bunlardan biri de Köroğlu ve çevresine topladığı gruptur. (1983:140-141).

Yönetimde bulunanların halka karşı olumsuz tutumları, yönetimde gösterdikleri basiretsizlik, bu otoriteye karşı çıkan eşkıyaların halk tarafından benimsenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla sözlü gelenekte yaşayan veya bilinçaltında olan bir anlatının, yeni bir kahraman adına, yeniden tasnif edilip anlatılması söz konusudur. Köroğlu'nun eşkıyalıktan sosyal eşkıyalığa evrilmesi veya sosyal eşkıya olarak değerlendirilmesi Robin Hood ile mukayese edilmek suretiyle soylu, sosyal eşkıya olarak yeniden tanımlanmasını sağladı.

ç. Aşık Köroğlu

Yaşadığı dönem ve hayatı hakkında kesin bilgi bulunmayan Köroğlu; Köprülü, Sakaoğlu, Boratav ve Öztelli'ye göre 16. yüzyılın sonunda yaşamıştır. Ordu mensubu olup Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki İran seferine (1578) katılmış, Celalî devrinin genel eğilimlerine uygun şiiirlerin sahibi olduğu, şiiirlerindeki lirizm, kahramanlık ruhu, samimi edasıyla zamanla gerçek şahsiyetinin unutulduğu, destanî bir mahiyet aldığı görüşü hâkimdir. Aşık Köroğlu ve şiiirlerinin destan ve hikâye kahramanı Köroğlu/Goroğlu'nun şiiirlerinden ayırt edilmesi zor olmakla beraber 16. yüzyıl ordu şairlerini, özellikle yeniçeri şairlerin ortak üslubunun belirlenmesi sonunda mümkün olacağı kanaatindeyiz.

d. Evliya Köroğlu

Doğu versiyonunda rüyada gördüğü pir, evliya, Hızır gibi kutsal varlıkların yanında mollalık eğitimi alması için mektebe gönderilen Köroğlu, Türkmenistan anlatmasında; rüyasında gördüğü Hz. Ali'den, Hızır'dan Kırklardan, üç yüz altmış evliyadan feyz alır, onlar sohbet eder, erenler, evliyalar toplanır Röşşen'e istediklerini, hikâyenin akışı içinde gerekli olan bilgi ve yetenekleri verirler, bir kahramanın davranış biçiminden giysisine kadar, atının eğerinden kılıcına kadar gerekli olan ve Röşşen'in istediği her isteğini yerine getirirler (Nurmemmet 1996:7, 27-33).Sadece kahramanlığıyla değil, kahramanlık kimliğini kazandıran kut /erdem ile görülür. Onun doğrudan evliyalığı ifade edilmese bile, anlatının aşâ içinde maddî gücünün yanında manevî gücünün olduğu da sık sık vurgulanmaktadır. Köroğlu'nu evliyalığıyla ilgili Erzincan'ın Tercan ilçesine bağlı Çadırkaya Kasabası'ndan tespit edilen anlatı, Köroğlu'nun evliya olduğu inancı çevresinde oluşmuştur. Rivayete göre Erzurum'dan Bolu'ya giden Köroğlu'nun Çadırkaya'da konaklar. Köroğlu'nun konakladığı tepede bulunan mağara, kır atın ayak izleri, Köroğlu'nun bahçesi, Köroğlu'nun yemek için yetiştirdiği kabak, tandır ve mağarada bulunan su kaynağı burada bir yaşama alını oluşturmuştur. Çadırkaya'ya gelen ziyaretçiler Köroğlu'nun bu tepede konaklayıp bir süre burada yaşadığına inanırlar¹.

Sonuç

Türk toplumunun tarihin ilk dönemlerinden itibaren, geniş bir coğrafyada yaşamasına rağmen mensubiyet bilinciyle bir arada olması ve "biz" bilincinin hâkim olması, sahip olduğu kültür kodlarının canlılığın korumasıyla mümkün olmaktadır.

Kültürel kodlar, zaman ve mekân bağılı olarak yanına yeni unsurlar alıp yaşamaya ve yaşadığı toplumun ahenkli bir, daha iyi bir hayat sürmesine vesile olur.

Kültürel bellekte saklanan kültür kodları, kendi dinamizmi içinde hareket eder, kimi zaman bir ritüel, kimi zaman bir simge, mitik bir anlatı, destan, masal gibi varlık sebebi insan olan ve insanın yapıp ettikleriyle yaşarlar. Türk toplumunda rol modeli olmuş figürler; zaman ve coğrafyaya bağılı olarak toplumun idealize ettiği model insana dönüşmüş, kendi döneminin kabulüne uygun ad veya sıfatlarla anılmışlardır.

Köroğlu anlatmalarının merkez kahramanı olan Kür, Köroğlu/ Koroğlu adıyla Türk toplumunun medeniyet değişimine paralel bir süreç izleyerek epik karakterli karizmatik bir kişilikten destan kahramanlığına, destan kahramanlığından eşkıyalığa, eşkıyalıktan âşıklık ve evliyalığa uzanan bir değişime uğramıştır.

Kaynakça

- ABBASLI, İ.-ABDULLA, B.(Mätni Hazırlayıp Tærtip Edänler) (2005), Koroğlu, Bakı, Lider Neşriyyat.
APAK, A. (2008), Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye, İstem Yayınları.
ATALAY, B. (Çev.) (1985), Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi C:I, Ankara

¹ Çadırkaya'den tespit edilen bilgiler, Kevser Durgun Akan tarafından derlenmiştir, teşekkür ediyorum.

- BAYAT, F. (2009), Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- COMPARETİ, M. (2002), Soğdiyana Tarihine Giriş, Türk Destanlarının Tasnifi, Türkler C:2-İlk Çağ- (Ed., H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 269-298.
- ÇETİN, İ. (1998), Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu, Milli Folklor, 6, 10, 38, 46-52
- ÇETİN, İ. (2016a), Medeniyet Değişiminde Kahraman-Mit ve Destandan Hikâyeye, VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu “Köroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları” Bildiri Kitabı, Bolu, AİBU Yayını, 431-438.
- ÇETİN, İ. (2016b) İki Dünya Arasında Bir Kahraman Değerlendirmesi: Köroğlu, IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri, Ankara, Akçağ Yayınevi, 722-728.
- EKİCİ, M. (2004), Türk Dünyasında Köroğlu-İki Kol- (İnceleme-Metin), Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2017), Bengü Taşlardan Daha Eski Türkçe Sözcükler, Yeniçağ Gazetesi (04 Haziran)
- GARRİYEV, B. A. (2007), Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları, (çev.: F. Türkmen-M. Duranlı-F. Rahmankul), Ankara: TDK Yayını.
- HAQQI, B. (2003), Koroğlu-Tarixi-Mifoloji Gerçeklik, Bakı, Nurlan.
- İBRAYEV, Ş. (1998), Destanın Yapısı, (Çev.: A.A. Çınar), Ankara, AKM Yayını.
- KONUĞU, En. (1983), Köroğlu'nun Yaşadığı Asırda Bolu'nun Siyasi Durumu, Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 53-66.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1981), Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- NURMEMMET, A. (1996), Göroğlu –Türkmen Halk Destanı-, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı.
- ÖZKAYA, Y. (1983), Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti”. Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 67-70.
- RAGLAN, L. (1998), Geleneksel Kahraman, (Çev. M. Ekici) Milli Folklor, 5, 10, 37, 126-138
- REİCHL, K. (2002), Türk Boylarının Destanları (Çev. M. Ekici), Ankara, TDK Yayını.
- SÜMER, F. (1987), Kör Oğlu, Kızır Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu ile İlgili Vesikalar, TDA, S.46, (Şubat), 9-46.
- TOFİQ QIZI, E. (2005), Koroğlu (Red.: H. İsmailov-T. Kərimli), Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu Yayını.
- TOGAN, Z. V. (2002), Türk Destanlarının Tasnifi, Türkler C:3 –İlk Çağ- (Ed., H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 907-919.
- TÜRKMEN, F. (1985), Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşei Meselesi, E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, IV, 9-19.
- YILDIRIM, D. (1998), Köroğlu Destanı'nın Ortaasya Rivayetleri, Türk Bitiği, Ankara, Akçağ Yayınları, 169-179.
- Ziya Gökalp (1977), Makaleler-III, (Haz.: M. O. Durusoy), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.